

Wertfrei opavičevanje vojne

V nepozaben spomin neznanemu slovenskemu intelektualcu in družboslovcu v letih 1991-1995

S to vojno¹, ki je prizadela tako mene kot tudi moje številne prijatelje in znance, se mi neskončno upira "ravnati v rokavicah". Preprosto zato, ker je mojemu življenju toliko pomendrala, ga spremenila na slabše. Toliko razlogov je za to, da bi to vojno še najraje imel za "osebo" (nekoč so tako ravnali s tistim, kar so imenovali "država"), da bi jo in jo tudi bom skušal "prijeti za vrat". To najprej pomeni, da jo bom poskusil brati v jeziku, ki ga sama ne zmore brati in ne zna pisati. Saj bi v nasprotnem primeru moral storiti vsaj dvoje: bodisi dobesedno ubijati ali pa ustvarjati Smisel, ki bi kot sneg zakril neskončno kolono morilcev in posiljevalcev. Čeprav tvegam očitek antiintelektualizma, bom v pričujočem zapisu poskušal načeti vprašanje, ki bi ga lahko postavil tudi takole: zakaj je ustvarjanje "Objektivnega", "Smisla" in podobnih "nevojnih" lepot (tudi) v teh vojnah povezano tudi z vojskovanjem?

VITA CONTEMPLATIVA

O vojni je moč govoriti vsaj na dva načina. Eden od njiju svoj predmet obravnava kot "tretjo osebo" (govorjenje o udeležениh

¹ Pri "vojni na področju bivše Jugoslavije" nimam v mislih, kar je najpogosteje implicirano, ene vojne. Gre za več vojn, celo za nekakšno še vedno odprto verigo vojn.

² *Pravim "On" in "Njegov", kajti objektivnost najpogosteje ustreza Njemu in Njegovemu. Na njo oz. na tisto, kar je Njeno, se nanaša z drugačnimi posredovanji in poudarki. "Objektivno" je namreč predvsem moško, nato morebiti brezspolno in šele na koncu utegne biti tudi žensko: sila poredkoma, če sploh. Spopadi za objektivno so nadvse mačistična obračunavanja, dokazovanja tipično moške "nevmešanosti", nedolžnosti ter nenazadnje tudi nedotakljivosti in zabitosti.*

Zamisli si, kar je težko, ko je še lahko, napravi veliko, ko je še majhno. Najtežavnejše reči v svetu je treba opraviti, ko so še lahke, največje stvari v svetu se morajo napraviti, ko so še majhne. Zato modri nikoli ne napravijo tisto, kar je veliko, in zato lahko dosežejo veličino.

Sun Tzu, *Umetnost vojskovanja*

³ *Ker v primeru Čečenije opazamo enake procese, lahko domnevamo, da se je ob vojni v Bosni oblikoval obrazec (ne)delovanja, ki se utegne v prihodnje ponavljati – s čedalje hujšimi posledicami.*

kot o "onih" ali boljše "tistih"). Ta način bom imenoval *Wertfrei*. Poleg tega, da ga krasi samovšečna objektivnost, bi zanj lahko dejali, da je med navadnimi smrtniki nekoliko bolj znan v tehle treh podobah: otroški ("to nisem jaz, to je volk"), ljudski ("primita tatu") ter medijski ("oglejmo si sedaj, kaj se dogaja med divjaki, na Balkanu"). Je nekakšen objektivni opazovalec, ki je bodisi v liku *wertfrei* znanstvenika, neobremenjenega poročevalca/komentatorja, evrokrata, neinvoviranega televizijskega gledalca, neskončno pametnega kavarniškega razpravljalca, vsevednega pivca ali pa okusno namazane dame. Je način tistih, ki so prepričani, da "tista vojna tam" pač ni njihova, da ni tudi njihov/njegov² problem, razen kolikor na njej po mili volji ne dokazujejo svoje inteligentnosti, analitičnosti, vzvišenosti, moralnosti, odličnosti. Druga možnost, drugi način je govorjenje o vojni kot o drugi osebi.

Prvi način govori iz varne distance do vojne, drugi pa bi se vojni rad postavil po robu. Prvi se ji – vsaj tako kaže – umakne in jo opazuje, je distanciran, sodi in deli packe, drugemu pa gre za razsojanje, če že ne za neposredno ravnanje. V prvem primeru je mesto tistega, ki ima "prav", rezervirano za znanstvenika, novinarja, politika, navadnega človeka, opazovalca... Je izvzeto iz samega vojnega spopadanja. V drugem primeru gre za način, ki tiste, ki imajo "prav", vidi znotraj samega spopada – v vojni kot taki. Lahko meji ali pa je celo vključen v spopadanje na strani tistih, ki "imajo prav". Pozicija objektivnega vedenja zavrača vsako ukrepanje in bi jo v tem smislu lahko označili za najbolj mirovniško pozicijo. *Wertfrei* pozicija domneva, da je ravnanje tako ali drugače zgrešeno: vojaško še posebej, saj je vse to mogoče rešiti "po politični poti".

Če podrobneje pogledamo, kaj v tem kontekstu pomeni "politično" oz. opevano kraljestvo zahteve "po politični poti", ki ga tako pogosto slišimo v zadnjem desetletju, bi lahko sklenili, da gre za politično in politiko, ki sta dojeta predvsem kot "objektivno" in/ali "nevtralno". Še več, kaže, da je to dosegljivo na način nevmešavanja in opazovanja s strani in da nikakor ne seže na raven razsojanja, kaj šele ravnanja, delovanja. Rečeno v jeziku Hannah Arendt: politično in politika sta v tem primeru izenačena z *vita contemplativa*, *vita activa* pa je bodisi implicitno ali eksplicitno nezaželena, če že ne (etično ali estetsko) prepovedana. Konkretnije: čim bližja (časovno in prostorsko) in čim surovejša je vojna v Bosni,³ tem močnejša je "kontemplacija", ali nediplomatsko povedano, tem bolj tiščijo glavo v pesek tisti, ki domnevajo, da so v varni distanci.

ENOODSTOTNI DISKURZ

Stališča o vojni na področju nekdanje SFRJ je moč razdeliti na dva dela: na *pro*-vojna in pa na *proti*-vojna. Kljub mednarodnim konvencijam, ki prepovedujejo vojno hujskanje, je bilo tega neprimerno več kot protivojaškega ustvarjanja. Nemara bi se dalo tudi empirično ugotoviti, da so kakih 90% vsega ustvarjanja na tem področju prispevali prav t.i. "obrambni lobiji". Tudi tokrat so se namreč vsi samo in zgolj branili: napadal je kajpak tisti drugi, Barbar! Protivojna stališča na področju nekdanje SFRJ so bila moralizirajoča, se pravi obsegala so takšno ali drugačno tarnanje na zvečine priročno temo "agresorjev" in "brambovcev". Ta diskurz še vedno godrnja o tem, da se tam nekje na hribovitem Balkanu "po nepotrebnem pobijajo", kar z drugimi besedami pomeni – kot v tercah popri-mejo Evropejci in sedaj še tudi ZDA-jevci – da bi se tamkajšnje zadeve vendarle dalo "urediti po mirni poti". Manjši del protivojnega pisanja in govorjenja je poskušal ostati hladen in analitičen. Vendar pa nas dejstvo, da se v celotnem korpusu vojnega ustvarjanja z analitičnim pristopom nemara ni ukvarjal več kot odstotek "nastopajočih", ne bi smelo zмести. Saj gre za segment protivojnega ustvarjanja, ki je daleč najbolj vplival na razpoloženje evropskih in ameriških medijev, s tem pa tudi na javna mnenja in na stališča politikov svetovnih velesil do vojne.

Za analitični protivojni diskurz je značilno, da je najpogosteje izhajal iz različnih "realističnih dojemanj" tukajšnjih (ali tujih) vojaških lobijev. Eden najpogostejših sklepov je bil, da gre za konflikt med demokracijo in totalitarizmom. Zrcalna slika tega pa se je na drugi strani (srbski, "jugoslovanski") kazala kot konflikt med fašizmom in antifašizmom. Iz tega dominantnega, temeljnega konflikta so skušali izpeljati tudi reševanje vseh drugih konfliktov. Na Hrvaškem, v Sloveniji ter v Bosni in Hercegovini so bili najbolj zagreti za razpravo o tako imenovani naravi vojne. Za kakšno vojno gre? Hipotetičnih odgovorov je bilo veliko, pač glede na položaj, s katerega so na konflikt(e) gledali. V "tujini" (tisti izven "nekdanje Jugoslavije") se je – kajpak po zgledu srbske pozicije – najpogosteje govorilo o "državljski vojni".⁴ To je bilo stališče: ohraniti Jugoslavijo za vsako ceno.

⁴ *Diskurzivno povezavo med srbsko (o)pozicijo in tujino bi na sploh kazalo brati prek "tradicionalnega prijateljstva" med srbsko in angleško monarhično preteklostjo oz. brezperspektivnostjo. Instruktivno berilo v tem smislu je še vedno delo Jovana Zametice, nekdanjega (verjetno tudi današnjega) uslužbenca Kraljevskega strateškega*

Globoka vednost je zavedati se motenj pred motnjami, zavedati se nevarnosti pred nevarnostjo, zavedati se uničenja pred uničenjem, zavedati se razdejanja pred razdejanjem. Močna dejavnost je uriti telo, ne da te telo pregori, vaditi um, ne da bi te um izrabil, delati v svetu, ne da bi te svet prizadel, izpeljati naloge, ne da bi te naloge ovirale. Z globokim vedenjem principa lahko nekdo spremeni motnjo v red, nevarnost v varnost, uničenje v preživetje, razdejanje v srečo. Z močno dejavnostjo na Poti lahko nekdo pripelje telo v področje dolgoživosti, um v sfero misterije, svet v veliki mir in naloge k veliki izpolnitvi.

Sun Tzu, *Umetnost vojskovanja*

*inštituta, ki je danes najtesnejši svetovalec Radovana Karadžića. Zametice je svoje londonsko bivališče zamenjal za nekoliko dlje trajajoči pustolovski vikend na Palah. Prim. Zametice: **The Yugoslav Conflict**, Brassey's, The International Institute for*

Strategic Studies, London, 1992.

5 Omenjeni Zahodnoevropejci so bili predvsem ideološko desno usmerjeni, tako da bi lahko govorili celo o prvi resnejši združitvi desničarjev ("Črna internacionala") po drugi svetovni vojni. Tako imenovana mednarodna levica se ni niti združila niti pojavila na "Balkanu", temveč je vztrajno zagovarjala stališče "integritete Jugoslavije", kar z drugimi besedami pomeni, da je podpirala Miloševića.

Obenem bi lahko našli še celo vrsto drugih pristopov: s stališča posamezne nacije - republike/države pa so se vojne kazale kot "osvajalske/osvobojevalne", "meddržavne" in tako so jih tudi hoteli opredeliti. Nekateri so govorili o neki vrsti "kmečke vojne" ("urbocid", topovsko obstreljevanje mest z distance = z vasi, celo prihod Kozakov in večjega števila Rusov ter bojnikov z Bližnjega vzhoda v Bosno...) oz. o vojni med mestom in vasjo (prihod urbaniziranih Zahodnoevropejcev branit Hrvaško...). Drugi so spet menili, da bi bilo o tej vojni moč govoriti celo kot o "ideološki".⁵ Tu so bile potem še analitike, ki so hotele staviti bodisi na "religiozno vojno" ali celo na *rock-and-roll* vojno...

Nobeden od naštetih elementov ni prevladal, obenem pa je to uspelo tako rekoč vsem. Rezultat, o katerem bi bilo treba govoriti v primeru vojne na področju bivše Jugoslavije, je pravzaprav popolna disperzija vzrokov oz. nemožnost koncentracije, osredotočenja okoli ene konfliktne osi. Zato lahko to vojskovanje še najbolj natančno povzamemo kot golo ubijanje/pobijanje, kot eksterminacijo, pokončevanje v prečiščeni obliki ali pa kot "totalno vojno", če si privoščimo oznako iz nekega drugega obdobja.

Tisti, ki so izurjeni v boju, se ne zjejijo, tisti, ki so izurjeni v zmagi, se ne ustrašijo. Zato modri zmagajo pred bojem, nevedni pa se borijo, da bi zmagali.

Sun Tzu, *Umetnost vojskovanja*

WERTFREI PRISTOP

Toda tu bi takoj interveniral analitični, *wertfrei*-pristop, ki bi dejal, da je tako vendarle samo na prvi pogled in da si stvari moramo ogledati nekoliko "pobljže". Ali pa – kot se rado zapiše – zadeve se je treba lotiti "bolj analitično". Gre za to,

da je treba predmet na ustrezen način razstaviti, torej relativno nepregledni "jugoslovanski konflikt" razdeliti na prafaktorje, na njegove izvorne sestavine ter po tej poti priti do dna, do nekakšne sintetične podobe "resnice". To pa pomeni, da je treba opredeliti različne vrste obstoječih konfliktov, njihovo naravo, stranke, ki v njih sodelujejo, ter preko tega priti do možnih strategij reševanja. V tem analitičnem koraku se kajpak ni moč izogniti razpravi o "dominantnem" konfliktu, ki je sledil iz procesa dezintegracije SFRJ. To naj bi bili "konflikti identitete". Skupno v heterogeni jugoslovanski strukturi je bilo to, da so deli razpadli v procesu iskanja lastne kolektivne, predvsem etnične identitete. Pri tem ne gre toliko in predvsem za interesne konflikte kot za konflikte, ki temeljijo pretežno na občutkih, na subjektivni ogroženosti.

Kaj spada med tovrstne konflikte? Različne oblike kulturnih, svetovnonazorskih, stilskih, nacionalnih, regionalnih, religioznih, rasnih (stereotipi...) spopadov. Tu so še spori konfliktnih vodstev oziroma vodij – tako na ravni vodstev/voditeljev kot na

Foto: Bojan Štokelj

ravni bivših federalnih vodstev – predsedstva, jugoslovanske vojske... V tem kontekstu je nujno razlikovati med konflikti, za katere se zdi, da se počasi umirjajo ali marginalizirajo (slovenski, nato hrvaški...), in tistimi, ki ravnokar potekajo (Bosna), ter tistimi, ki se bodo morda šele pojavili (Kosovo, Makedonija...).

Na vprašanje, v kakšnem kontekstu so ti konflikti v nekdanji državi potekali oz. potekajo, bi se *wertfrei* odgovori strnili okrog večjega števila označevalcev. Po eni strani bi bil v ospredju razpad prejšnjega, socialističnega sveta ter vzpostavljanje novega, postsocialističnega. Hkrati pa so tu še: razpad tako imenovanega jugoslovanstva, izginotje civilne opozicije oz. gibanja civilne družbe, ki ga je pojedlo etnično načelo kot vrhovno načelo obstanka, in, nenazadnje, odsotnost osrednje državne avtoritete, posebej v odnosu do jugoslovanske vojske.

Wertfrei premislek nadaljuje svojo pot tako, da ponavadi sledi vprašanju o vrstah (etničnih in drugih) konfliktov, ki so na sceni. Odgovori so bili naslednji: na sceni so najprej (neposredni) etnični konflikti z elementi političnih in meddržavnih. Gre za konflikte med nacijami - republikami (denimo "ekonomska vojna" med Slovenijo in Srbijo pred začetkom vojne). Dalje so tu konflikti med nastajajočimi nacijami - republikami in preostankom nekdanjih federalnih (skupnih jugoslovanskih) struktur. Sem sodijo spori v zvezi s prerazporeditvijo finančnih, ekonomskih in podobnih bremen (delitvena bilanca), spori glede različnih oblik in ravni suverenosti... Na tretjem mestu bi lahko govorili o

⁶ *Prvič v začetku stoletja v trenutku začasnega vojnega izginjanja države Srbije, in sicer zoper Albance, drugič na različnih področjih bivše države v drugi svetovni vojni, tretjič pa v genocidu zoper Bošnjake.*

⁷ *Samo meglena je lahko naša predstava o tem, kaj vse so počele in počno različne regularne, dobro plačane in opremljene tajne službe posameznih držav (tudi držav v nastajanju oz. na novo oblikovanih držav), če so "neorganizirane" in improvizirane storile vse tisto, kar se jim pripisuje!*

Tisti, ki so večši viteštva, niso militaristični, tisti, ki so dobri v bitki, se ne zjezijo, tisti, ki znajo premagati nasprotnika, niso vpleteni.

Sun Tzu, *Umetnost vojskovanja*

konfliktih znotraj nacij - republik, saj obstaja v skoraj vseh državah bivše države v večji ali manjši meri več etničnih skupin, več kolektivnih identitet in torej tudi "kriz identitet". Po tej plati je šlo in/ali še vedno gre za konflikte zaradi ukinjanja starih avtonomij (Kosovo, Vojvodina), pa za tiste, ki izhajajo iz gibanj za nove avtonomije (srbski sistemi krajin na Hrvaškem, v Bosni...), za regionalne konflikte, ki so obstajali že v prejšnjem sistemu ali pa se šele pojavljajo. Dalje so tu vsaj še etnične skupine in na novo nastale državne ter oblastotvorne skupnosti (paradržave, z neskončno genocidno kreativnostjo, ki je tako bleščeče izpeljana že tretjič v tem stoletju⁶), ki presegajo meje republik - držav (problemi bodočih državnih meja...). Na petem mestu bi lahko govorili tudi o konfliktih med manjšimi skupinami ("bandami"), posebej na področjih, kjer poteka vojna. In nena zadnje so tu "medosebni" konflikti, konflikti na ravni vsakdanjega življenja (konflikti "psiholoških stereotipov"...).

Če na zadeve zremo v luči strukture udeležencev v vojni, je za vojaške operacije v primeru "južnoslovenskega" spopada značilno, da ni jasno določenega sovražnika oz. sovražnikov. Lahko bi rekli, da gre za podobo sovražnika, ki tako rekoč

"zastira realne udeležence". Poskus identifikacije realnih udeležencev, oziroma udeležencev v spopadih pokaže, da gre za naslednje akterje: jugoslovenska vojska (karkoli že to pomeni); republiške/državne oborožene formacije (tudi tiste v nastajanju); posamezne, relativno samostojne oborožene formacije, ki bolj ali manj sodelujejo z republiškiimi oboroženimi silami ali z jugoslovensko armado; oborožene

skupine (klanovska obračunavanja); oboroženi posamezniki (aspekt "privatnih vojn").⁷ V "igri" je bilo vsaj pet vrst različnih akterjev, kar govori o tem, da je šlo in da gre za izredno nevaren oboroženi konflikt: ne za boj med dvema jasno začrtanima stranema, ki sta "pod kontrolo" ali celo pod civilno kontrolo (kolikor je sploh mogoče govoriti o civilni kontroli vojske ali vojaških formacij). Zaradi tega je otežena ne samo možnost sklenitve premirja, pač pa predvsem njegova ohranitev (na stotine "prekinjenih premirij").

Sklep, ki ponavadi sledi temu, se glasi: možni izhod gotovo ni "iskanje krivcev", pač pa iskanje soglasja o načinu razpustitve bivše države. Demilitarizacija in ukinitve vseh oboroženih formacij bi bila ena od možnih poti, seveda ob jasni pripravljenosti udeležencev.

WERTFREI PROBLEM

Kot je iz pravkar povedanega bolj ali manj razvidno, problem *wertfrei* pristopa ni toliko v "vidni predmetnosti", o kateri tako zagnano razpreda, pač pa v mestu, od koder to izreka, ter – še posebej – na ravni posledic, ki sledijo: gre za posledice, za katere objektivni znanstvenik ne čuti nobene odgovornosti. Saj "nima nič s tem", ker "zgolj analizira", in sicer – ravno tukaj je poudarek – "ne glede na posledice"! Pomembno je predvsem to, da ne bi slučajno trpela analitika!

Kljub tako ali drugače dobrim namenom "nevrednotenja", je v vseh zgoraj naštetih analitičnih poskusih iskanja tudi iskanje "ozadja", "bistva" vojne. In prav ta "ozadja", "bistva", "resnice"... so nekaj, kar sicer ne sodi v vojno, pa jo vendarle implicitno in eksplicitno (nad)določa. Za ta znanstveni "dodatek" bom dejal, da je nekakšno znanstveno opravičevanje vojne. Ne trdim, da je to opravičevanje te ali one vojskujoče se strani, tega ali onega "naroda" ali "verske skupnosti", te ali one v vojni udeležene države. Prav tako to ni navijaštvo, ki se ga do kosti pošteni *wertfrei* znanstveniki sramujejo še v najbolj intimnih trenutkih, ko se začudeni znajdejo nad lastnimi resnicami. In tudi na vojno hujskaštvo ne merim, ko pravim, da gre pri tem za *wertfrei* opravičevanje vojne.

Glavna zahteva, ki se v zadnjih letih z različnih strani postavlja pred misleče ljudi in ki je tako samoumevna za *wertfrei* znanstvenike in sploh za na začetku omejnene like, je odgovor na vprašanje, kaj se "tam" pravzaprav dogaja. To pa se ujema z vprašanjem, s katerim si znanstveniki nasploh belijo glave, z vprašanjem, "kakšna" je vojna na področju bivše Jugoslavije. Na prvi pogled se zdi odvečno opozorilo, da se zahteva po poimenovanju vojne ("kakšna" je) postavlja kot nekaj najbolj samoumevnega. Vendar ni tako, saj gre za odločilno znanstveno/ideološko gesto, ki se pojavlja kot "nevtralna" in "neproblematična" ter "nadideološka". Najbolj samoumevno je, da vojno (v tem primeru predvsem to v Bosni) dojemajo kot nekakšno "naravno stanje", ki mu za civiliziranje primanjkuje samo blagoslovljena beseda izvedencev, poimenovanje, "žegen" tega ali onega objektivnega mojstra. Barbarskim hordam vsepovsod po Bosni je treba vtisniti znak reda, jih podrediti besedi na način Hobbesovega Leviathana in s tem zakonom oz. že dolgo ustaljenim pomenom.

Najpomembnejši pri tej operaciji je domnevno neideološki obrat, postopek nekakšnega "nevtralnega jezikovnega poimeno-

Moč ni zgolj stvar velikega ozemlja in številnega prebivalstva, zmaga ni zgolj stvar učinkovitega oboroževanja, varnost ni zgolj stvar visokih obzidij in globokih jarkov, avtoriteta ni zgolj stvar natančnih ukazov in pogostih kazni. Tisti, ki vzpostavijo življenjsko organizacijo, bodo preživel, čeprav so majhni, medtem ko bodo izginili tisti, ki vzpostavijo umirajočo organizacijo, četudi so veliki.

Sun Tzu, *Umetnost vojskovanja*

Foto: Bojan Štokelj

vanja”. Recimo mu po domače kar krst, kajti krst je “v krščanskem okolju obred, s katerim se kdo sprejme med kristjane”. Tega pa ne dosežemo kar tako, temveč na povsem določen način. Prvič tako, da se nekrščanski osebek “nese h krstu”⁸, in drugič, da prav tam “dobi ime” (SSKJ II, 512). Rečeno v prozi, poimenovanje je drobovina mitične oznake “krst”, o kateri se je že zdavnaj prenehalo premišljevat, še posebej pa v znanstvenih krogih, za katere je samoumevno, da so “evropski”, “civilizirani” in nadvse *wertfrei*, se pravi vzvišeni in naddoločeni glede na umazane zadeve mesarskega klanja, kot je denimo bosanska vojna.

KRSTITELJEVE TEŽAVE V BOSNI

Vendar pa ta tako samoumevni proces poimenovanja vojne tokrat – veliko bolj radikalno kot v dosedanjih vojnih primerih – ponesreči. Spodleti v tem smislu – vse kaže na to –, da drugače kot pri neskončnih verigah poprejšnjih poimenovanj tokrat vojna sama sebi daje ime. Kot predmetnost, kot popredmetenje se namreč upre sami možnosti poimenovanja, upre se tistemu, kar naj bi dobila od zunaj, kar naj bi bilo nekakšna pritiklina, kar naj bi ji darovalo kako v vojni neprisotno božanstvo, kak *wertfrei* znanstvenik ali pa modrijan za točilno mizo. Drugače povedano, zaradi značilnega “upora” vojne postane vprašljiv sam postopek poimenovanja, s tem pa spravljanja pod

⁸ “Nese” se zato, ker ne more hoditi, saj gre za osebek, star le nekaj dni, tednov ali mesecev. Nemara kaže opozoriti, kako zelo so imeli verski reformatorji svojčas prav, ko so opozarjali na problematičnost katoliške verske interpelacije, preden se subjekt tega zave.

mišljenjsko streho, ustvarjanja tistega znosnega, "razumevajočega", "racionalnega". S tem ko postane vprašljivo poimenovanje, se pravi udomačitev/ubeseditev vojne, odpade proizvodnja tistega, kar se še da razumeti, zapopasti.

Kako, predvsem pa zakaj? Zdi se mi, da odgovor na to vprašanje lahko kar najbolj skrajšam in ga poiščem v smeri nečesa, kar označim s "televizijska konstrukcija realnosti". S pojavom televizije, še posebej pa z njeno dominanco (telekracija, videokracija) se pripeti, da je vsa implicitna "neulovljivost realnosti" končno le ulovljena, upodobljena v neskončnem nizu slik: v primeru vojne v podobah mrtvih in zmasakriranih, ki že leta preplavljajo sobane televiziranega sveta. Odgovor na zgornjo spodletelost imenovanja/ubeseditve vojne lahko torej skiciram tako, da rečem, da "s(m)o" prispeli do tiste (civilizacijske) razvojne točke, za katero je značilna "(samo)upodobitev realnosti" in ne več njena ubeseditiv. Drugače povedano, zgoraj omenjena spodletelost je vsebovana predvsem v tem, takorekoč tehnološkem vidiku videokracijske problematike, v televiziji kot mediju, ki nadomesti funkcijo besede.⁹

Posledice tega utegnejo biti med drugim tudi takšne, da pravzaprav sploh ni več treba čakati na ubeseditiv (funkcija besede, jezika) in na mišljenje. Mišljenje se v tem "postmodernem obstoju", kot mu pravijo, zlomi, spremeni, če že ne povsem umakne. Tisti, ki mislijo po svoje, niso več potrebni, so moteči dejavnik: dovolj je – in še preveč – preprosto "videti" oz. "videti" tisto, kar ustreza. Nič več ni treba čakati koga, ki bo tekel desetine in desetine kilometrov (denimo iz Maratona) ali pa ure in ure dirjal na konju, zato da bi prinesel ubesedeno sporočilo (ubeseditiv zgodenega), pri čemer bo oblika ubeseditve dominirala nad vsebino sporočila oz. bo sporočilo sama sebi in nam. Sedaj sta oblika in vsebina sovpadli ali pa forme/vsebine tako rekoč sploh več ni, zato tudi funkcija besede več ne najde pravega razloga za svoj obstoj. Prevzela jo je slika. Umberto Eco bi dejal, da živimo v času nadvlade tistih načinov percepcije in tistih osebkov, ki gledajo z glavo, mislijo pa – kolikor sploh – z očmi (*guardare con la testa, pensare con gli occhi*).¹⁰

⁹ Nič presenetljivega ni, da so to zadevo med prvimi "odkrili" prav ustvarjalci vojn. Upati je, da se današnje bralstvo še vedno spomni, da je bila v času t.i. zaluske vojne izrecno prepovedana objava TV materialov brutalnih bombardiranj oz. da je tisto, kar je bilo sproti objavljano (mreža CNN kot monopolni ustvarjalec svetovne realnosti), veliko bolj zavajalo ("pomirjalo") kot pa informiralo ("vzemirjalo"). V tem primeru je

Spreten napad je takšen, da se mu napadeni ne zna ubraniti; večča obramba je takšna, da je nasprotnik ne zna napasti. Zato tisti, ki so večši obrambe, to niso zaradi zidov trdnjav. Zato visoki zidovi in globoki jarki ne jamčijo varnosti, medtem ko čvrsti oklepi in učinkovito orožje ne zagotavljajo moči. Če se nasprotnik hoče držati čvrsto, potem napadi tam, kjer je nepripravljen; če nasprotniki hočejo vzpostaviti frontno črto, se pojavi tam, kjer te ne pričakujejo.

Sun Tzu, *Umetnost voskovanja*

Bushevo ministrstvo resnice dobilo vsaj toliko vojaške teže kot priznani umetnik možnega na zemlji, gospod Schwarzkopf. O tem še najbolj priča dejstvo, da post festum objava resnic o tej vojni (po nekaterih podatkih okrog 200 000 pobitih nedolžnih civilistov) ni imela odmeva in vpliva,

kakršnega bi utegnila imeti sicer.

¹⁰ Čeprav se mi včasih zazdi pretirana poenostavitve, sem vedno bližje tisti interpretaciji vzrokov za prehod iz socializmov v postsocializme, ki poleg hlastanja po materialni blaginji razloge za neskončno navdušenje navadnega, nevednega in naivnega vzhodnjaka nad Zahodom izpeljuje prav iz televizijskega pogleda, iz neskončno bogatega kolorita, ki se

RAZSOJANJE IN IZBIRA KANALOV

Nekoliko bolj optimistično povedano, beseda in mišljenje sta sedaj le še močnejša, pač zato, ker prebivata v nekakšni odsotnosti. Sami se moramo odločiti za ali proti aktivni drži, za ali proti besedi in mišljenju, s tem pa obenem prevzeti nase vsaj "del grehov" za tisto, kar se je zgodilo. V nasprotju z besedo je "nevtralna televizija" "objektivna", "dovršena" in ji ni česa dodati ter se je "ne da potvoriti". Medtem ko sta pomanjkljiva beseda in krhko mišljenje znak nekakšne aktivne udeležbe pri "predmetu", je TV slika idealna upodobitev tistega, kar sem imenoval objektivni opazovalec oz. *wertfrei* znanstvenik.

Vendar se s tem pri subjektu odprejo nove težave. Če nam je – sede pred televizijo – dana možnost, da bodisi vidimo

"vse" ali pa se delamo, da nismo ne slišali in ne videli (bili smo denimo na stranišču ali pa nas ni bilo doma...), smo si v primeru besede prisiljeni oblikovati takšno ali drugačno lastno interpretacijo/ubeseditev, ki si jo želimo. Medtem ko smo pri besedi prisiljeni poseči v dogajanje vsaj kot opazovalci, ki rezonirajo (politično tehtajo, se odločajo, zavzemajo stališča za in proti...), tako da smo pri zadevi udeleženi bodisi kot entuziasti ali pa kot apatični zasebniki, pa se pri (premikajočih se) slikah tako rekoč avtomatično zadovoljimo s preprosto spremembo kanala. Če v prvem primeru sami (so)ustvarjamo interpretacijo, imamo takšno ali drugačno "svoje stališče", iz katerega utegne slediti tudi takšno ali drugačno ne/ravnaje, potem v primeru premikajočih se slik svojo interpretacijo pričakujemo v gotovi obliki, ki naj bi prišla iz ust koga drugega, ustreznega kanala. Interpretacija in stališče ni več raven gledalca. Pričakujemo

ponudbo, ki bo bolj ali manj ustrezala našim preferencam.

Praviloma bomo izbrali tistega, ki nam je najbližji. Zadeva je dokaj preprosta: obnašamo se podobno kot v samopostrežbi. Vendar pa si pri tej "samopostrežni operaciji" kajpak praviloma izberemo tisto interpretacijo/podobo realnosti, ki nam je – glede na tostranske zakone plitkega žepa ter neskončne človeške zabitosti – najbolj dostopna. Če izvzamemo sila tanko plast tistih, ki so "drugačni", bomo izbrali najbolj ceneno in najbolj banalno, poenostavljeno, pogrošno... podobo. To pa je, če se spet vrnemo k vojni, da je vojna (ta v Bosni) religiozna, revolu-

Tao vojaških operacij je v harmoniziranju ljudi. Ko so ljudje v harmoniji, se bojujejo naravno, ne da bi jih bilo treba opogumljati. Če so oficirji in vojaki nezaupljivi drugi do drugih, se vojščaki ne bodo pridružili; če ni slišati poštenega nasveta, bodo majhne duše govorile in kritizirale na skrivaj. Ko se razširi hinavščina, ne moreš premagati niti kmeta, pa čeprav imaš modrost starodavnih vojaških kraljev - pusti množico na miru! Zato tradicija pravi: "Vojaška operacija je kot ogenj: če je ne zaustavimo, bo izgorela sama od sebe."

Sun Tzu, *Umetnost vojskovanja*

je na ozadju vzhodnjaške sivine (razdeljeni Berlin kot vrhunec nasprotja) razkazoval kot razlika med peklom in rajem, prehod iz socializma v postsocializem pa kot rešitev iz pekla ter vstop v raj.

cionarna, osvobodilna, osvajalna... Od tega, koliko denarja imamo in koliko lastne presoje smo pripravljeni investirati, je odvisno, kakšno resnico si "kupimo"/izberemo.

In kakšno zvezo ima to z *wertfrei* znanstvenim pristopom? Pri zdravorazumskem pristopu velja, da se odloča med tem, ali je zadeva bela, črna, rdeča, zelena... Ta vojna je bodisi religiozna, osvobodilna, osvajalna itd. *Wertfrei* znanstvenik bo dejal drugače, skorajda obratno. Zatrjeval bo, da je za to vojno značilno vse naštetu skupaj. In ne samo to. V tem oziru bi lahko dejali, da je "logika sklepanja" *wertfrei* znanstvenika zrcalna podoba zdravorazumske. Namesto zdravorazumskega izključevanja in premišljevanja na ravni ali-ali, velja za *wertfrei* pristop nasprotno: metodologija in-in. Po domače povedano, če za zdravi razum velja, da mu najbolj dišita bodisi fižol ali pa meso oz. krompir ali cvetača (vedno ločeno!), se *wertfrei* kuhinja nenehno zaganja v neužitno pojedino, ki sestoji iz nepreglednega števila "faktorjev". V njenem (bosanskem) loncu tako lahko najdete poleg fižola in mesa še topove, dinozavre in amebe, začinjene z energijami, željami, karizmo, strukturami, terpentinom in objektivnostjo. To še posebej velja za čase, ko je znanstveni biznis, ki trobi o "interdisciplinarnosti" oz. celo "transdisciplinarnosti", že postal kič.¹¹

In drugič, za *wertfrei* pristop je značilno, da dejavnost razsojanja, dejavnost, ki jo nemara lahko štejejo med vrhove človeške kreacije nasploh, poniža na raven samopostrežne ponudbe, zapakirane in enake vsem drugim. Mišljenje loči od razsojanja, izniči zmožnost človekove odgovornosti za svoja dejanja, njegovega skrivanja za kakršnokoli "objektivnostjo", za kakršnimkoli "Bogom", za Zakonom, kaj šele za takšno ali drugačno "Idejo", ki jo trosi TV!

NADALJEVANJE VOJNE Z ZNANSTVENIMI SREDSTVI

Vendar pa je pri subjektu¹² velika razlika med (našim) ravnanjem, ko gre denimo za toaletni papir ali pa za *wertfrei* znanstvene izdelke. Potrošniki si še vedno ne upajo spregledati ponudbe znanosti kot to, kar je, kot samopostrežna ponudba. Zato bodisi s (straho)spoštovanjem zrejo na police védenja, še pogosteje pa si v tovrstno samopostrežbo sploh ne upajo priti. Nič zato, kajti samopostrežba, o kateri govorim, ni več mesto, kamor bi bilo treba posebej odkorakati. Preganja nas vsepov-

¹¹ *Priznani poznavalec zgodovine balkanskih narodov Ivo Banac govori o "družboslovni solati", ki da je na delu pri pojasnjevanju vojne in od katere si ne gre veliko obetati.*

¹² *Seveda gre tu za politični subjekt, o katerem se že dolgo govori, bodisi da ga "nikoli ni bilo" ali pa da ga "več ni", ki pa se vedno znova pojavi, kadar ga najmanj pričakujejo oz. kadar ga najbolj ni. Kadar ga *wertfrei* srenja najgloblje zakoplje sredi močvirja družbenega, je*

V davnih časih se tisti, ki so dobro vladali, niso oboroževali, tisti, ki so bili dobro oboroženi, niso postavljali bojnih vrst, tisti, ki so postavili dobre bojne vrste, se niso bojevali, tisti, ki so se dobro bojevali, niso izgubili, tisti, ki so dobro izgubili, niso propadli.

Sun Tzu, *Umetnost vojskovanja*

to gotovo znak, da je tik pred vstajenjem. In obratno, kadar mu zavoljo konjunkturnosti (s tem včasih služijo tudi velikanske denarce) začno peti ode, smo lahko prepričani, da so ga že zagrebli. Pač do naslednje Walpurgine noči.

¹³ *Druga, komplemen-
tarna stran te iste
zadeve je komerciali-
zacija vojne in vojni
turizem kot do konca
prignana hipokrizija
nove dobe razvitega
sveta. Kadar gre za
območje duha, bi se
dalo empirično pokazati,
da so to vojno
najbolj skomercializirali
in v tem smislu tudi
izkoristili številni umet-
niki in znanstveniki.
Zavoljo neposrednejše
zavezanosti materialu
umetniki čedalje
pogosteje odhajajo po
svoje "inspiracije" kar v
Sarajevo. Bodisi da se v
tem mestu oplajajo
umetniki iz New Yorka,
Pariza, Berlina ali
Ljubljane, pri vseh gre
za to, da potenco nji-
hovah peres zaenkrat
dokaj uspešno
nadomeščata značilna
dodatka: "spisano v
Sarajevu" ali pa "po
obisku v Sarajevu".*

sod. Ker nas gleda in govori iz vsakega zvočnika, ekrana ali časopisa, kamorkoli se obrnemo, se naše osrednje vprašanje glasi: kako kljub enormni ponudbi, kljub prepolnim policam védenja spregledati, da gre za poceni znanstveno igro, da tam ni tistega, kar iščemo, in preprosto "oditi".

Nedavno so se tisti, ki si še danes zaslužijo oznako mislečih, spraševali, ali in kako bo še moč pisati (tudi poezijo) potem, ko smo doživeli Auschwitz. Tukajšnja znanstvena in intelektualna srenja pa ravna, kot da se (tudi poezija) piše toliko lažje in boljše, kolikor lažje in boljše se odmislijo Vukovar, Gorazde, Sarajevo, Bihać, če se zamolčijo oz. ne tehtajo institucije posiljevalnic, ki so med največjimi inovacijami te vojne...¹³

V primeru vojn, o katerih skušam politično rezonirati, bi "oditi" in prenehati "odvzemati znanstvene dobrine" pomenilo tudi prepustiti znanost znanosti, ne kupovati (odjemati) njenih proizvodov, vojno samo pa "prepustiti" njej sami. Pomenilo bi, kar je njenega, prepustiti njej, njene mesarje in klavce pa sebi samim in – če bo sreča – ustreznim sodiščem, (*wertfrei*) znanstvenike pa na milost in nemilost njihovim znanstvenim resnicam.

Med razlogi, ki podpirajo možnost takšnega ravnanja, bi omenil samo enega. Gre za vojne, ki so nedvomno pokazale, da ni več nobene razlike med vojakom/vojno na eni in znanstvenikom/znanostjo na drugi strani. Iz različnih razlogov so puške in nože vzeli v roke tako sociologi kot filozofi, da o zgodovinarjih, psihologih in pesnikih niti ne govorim. Še več: eden osrednjih "uvidov" teh vojn je, po moji presoji ta, da pri omenjenih humanistih, znanstvenikih sploh ne gre za to, ali so Srbi, Hrvati, Slovenci (kar se ponavadi izpostavlja), pač pa za to, da so znanstveniki, humanisti... Današnje vprašanje bi se potemtakem lahko glasilo takole: kako je bilo in kako je možno, da počno grozodejstva ne le kot Srbi, Hrvati, Slovenci..., pač pa predvsem kot sociologi, filozofi, pesniki, zgodovinarji, psihologi..., kot družboslovci, humanisti!?

Vendar pa je neposredna udeležba v vojni (lasten patriotizem, šovinizem drugih, ljubezen do svojega naroda, nacionalni ponos...) samo prvi del stvari. Obstaja še nekaj drugega, kar še koreniteje meša štrene vsem, ki sodijo v širše dojeti družboslovni, humanistični ceh, pred našo generacijo pa postavlja tole vprašanje: kako se bo mogoče ukvarjati z znanostjo, družboslovjem in s humanistiko nasploh po Vukovarju in Sarajevu, potem ko je v posiljevalnicah humanistom uspelo prekositi dosežke Auschwitza?

Moj tukajšnji odgovor je seveda odgovor v zadregi, je izhod v sili, saj gre za vprašanje, s katerim bomo nemara zaznamovani do izteka naših dni. Glasi se pa takole: politična dolžnost, kategorični imperativ, če hočete, rezonirajočih subjektov po teh vojnah bi bil, da tako (neposredno udeleženi) vojakom kot humanistom preprosto in radikalno odvzamemo možnost, da bi se

rešili na ta način, da bi nam prodali svoje skupno blago. Onemogočiti bi bilo treba, da bi se vojaki čez čas oprijeli rešilne bilke, ki bi jim jo ustvarili za to plačani znanstveniki, družboslovci, humanisti, ki bi v sobanah učenosti, v atmosferi sterilnih vonjav in dominantno belih barv ugotovili, da so te vojne bile potrebne, nujne, herojske, obrambne, osvobodilne... Onemogočiti bi kazalo vse humaniste, družboslovne znanstvenike, vse tiste "mesarje v belem", na oblačilih katerih nikoli ni kapljice krvi, ki pa prej ali slej uspejo zbalansirati tehtnico "za in proti" in sproducirati ime(na) teh vojn(e), s tem pa jih (in sebel) odrešiti/upravičiti za vse večne čase. Preprečiti bi jim bilo treba, da bi vzpostavili neskončne verige zatojev in njim ustreznih bleščečih pojasnil, ki bi se jih morale generacije zanamcev učiti v šolah kot nacionalno zgodovino in herojska dejanja pripadnikov lastnega naroda.

Znanstveno/objektivistično opravičevanje vojne je samo razumevanje, poimenovanje vojne, ki tudi v tem primeru nastopa kot "funkcija uma brez rezoniranja". Gre za opravičevanje, vključeno v veliko argumentacijsko verigo sredstev za doseg cilja (instrumentalnost), ki bo – ne glede na naše najboljše namene – za nazaj upravičila vso morijo, ki jo ta ali oni *wertfrei* znanstvenik skuša "objektivno analizirati".¹⁴

Morda se bo s tem odprla tudi drugačna perspektiva, možnost rezoniranja: če smo to vojno dosedaj skušali misliti iz perspektive prve in druge svetovne vojne, v kategorijah vojn, blokad in razmer v zgodovini Evrope, bi se z "zavrnitvijo poimenovanja" morebiti zdaj zadeva nekoliko obrnila in bi dobili možnost "drugačnega branja". Morda bi dobili možnost premisliti vojne za nazaj in v njih namesto "herojskih dejanj", prepolnih lepega in dobrega, dojeti klavnice brez dodatnih določil.

Po tej "operaciji" utegne postati jasno, da se več ne bi kazalo zavzemati za "popredmetenje", "objektivacijo", "racionalizacijo"... V nasprotnem primeru mišljenje ni nič drugega kot nadaljevanje vojne z drugimi sredstvi, izbira med vojno in mišljenjem pa lažna. Vsaka vojna se že dolgo pred izbruhom začne v mišljenju. Tudi dejavnost mišljenja (*vita contemplativa*) je lahko dogajanje vojne, vojna, ki je stlačena v "sprejemljivejši okvir", v "mišljenje vojne", ki poteka na ravni "imen", znakov in oznak, takšnih ali drugačnih spekulativnih konstrukcij. Zato se utegne izkazati – in to je spoznanje, ki po tej vojni najbolj ubija – da so "jezikovne operacije" mnogo bolj krvave in da uspešneje od vseh buldožerjev tega sveta (od Hitlerjevih v Auschwitzu do Miloševićevih pri Vukovarju ali Karadžićevih v Omarski in drugod) zakrijejo množične in/ali individualne grobove.

¹⁴ *Drugačna argumentacija na tej točki bi lahko bila v tej smeri: vojno je nujno "poimenovati", saj se bo sicer nadaljevala vse do točke, ko na koncu "ne bo smisla", ki bi za nazaj, vse od začetka prešil, dogodka pa prikazal kot logično verigo, ki ima svoj smisel, začetek, razvoj in konec in v kateri velikanske žrtve in trpljenje niso bili zaman. Skratka, vojno bi prikazal kot proces, ki je na koncu le sproduciral katarzične učinke. Vendar bi s tem legitimiral zločine in pometel pod preprogo vse ubite mlade in stare, moške in ženske, vse odrezane roke, noge, ušesa, spolovila, vse posiljene, razčetrvene in zmrcvarjene, ki so jih metali v studence, da se svojci nikoli več ne bi vrnili na dom, vse ženske, ki so jim razparali trebuhe, ker so bile noseče...*

Tonči Kuzmanič, magister politologije, raziskovalec na Inštitutu za družbene vede Univerze v Ljubljani.

LITERATURA

- BANAC, I. (1988): **Nacionalno pitanje u Jugoslaviji**, Globus, Zagreb.
- BENDERLY in CRAFT (1994): **Independent Slovenia**, St. Martin's Press, New York.
- BIANCHINI, S. (1983): **Nazionalismo croato e autogestione**, La Pietra, Milano.
- BROWN, A. (1983): **Small State Security in the Balkans**, Totava, New York, Barnes and Noble.
- BROWN, J. F. (1988): **Eastern Europe and Communist Rule**, Durham, N. C. Duke Univ. Press.
- CHARLTON, D. in SCHAEFER, C. (ur.) (1983): **South-Eastern Europe After Tito**, New York, St. Martin's Press.
- CROSS, G. (1993): **Time and Money, The Making of Consumer Culture**, Routledge, London.
- CVIIC, C. (1991): **Remaking the Balkans**, The Royal Institute of International Affairs, Pinter Publishers, London.
- ELSHTAIN, J. B. (ur.) (1992): **Just War Theory**, Blackwell, Oxford.
- GLENNY, M. (1992): **The Fall of Yugoslavia, The Third Balkan War**, Penguin Books.
- JELAWICH, C. (1990): **South Slav Nationalisms –Textbooks and Yugoslav Union Before 1914**, Ohio State Univ. Press (Globus, Zagreb, 1992).
- KUZMANIĆ, T. (1991): "Yugoslavhood and Subnational Conflicts in Yugoslavia", v **New Challenges for Europe After 1989**, The Consortium for the Study of European Transition, ur.: Mislivetz, Budapest.
- KUZMANIĆ, T. (1993): **Yugoslavia, War...** Ljubljana, Schlaining.
- KUZMANIĆ, T. (1993): "Understanding the War in Former Yugoslavia, v Kuzmanić in Truger: **Yugoslavia, War**, Ljubljana, Schlaining, druga izdaja.
- KUZMANIĆ, T. (1992): "Jugoslavia: una guerra di religione?", v **Religione e Società**, Firenze, št. 14.
- KUZMANIĆ, T. (1993a): "La disgregazione della Jugoslavia come disgregazione dello "jugoslavismo", v **Europa**, Europe 4/1993a, Fondazione Istituto Gramsci, 1993, Roma.
- KUZMANIĆ, T. (1993b): "Von der Selbstverwaltung zur nationalen befreiung", v **Ost-West Gegen Informationen**, 3/1993b, Graz.
- KUZMANIĆ, T. (1994): "Guerra e religione nella ex-Jugoslavia", v **Mare di guerra, mare di religioni**, ECP, Firenze.
- LIBAL, W. (1991): **Das Ende Jugoslawiens, Chronik Einer Selbstzerstörung**, Europaverlag, Wien & Zurich.
- MAGAŠ, B. (1993): **The Destruction of Yugoslavia**, Verso, London.
- MASTNAK, T. (1992): **Vzhodno od raja**, CZ, Ljubljana.
- NELSON N. D. (1991): **Balkan Imbroglia, Politics and Security in South-Eastern Europe**, Westview Press, Boulder, San Francisco, Oxford.
- PAVLOWITCH, S. K. (1988): **The Improbable Survivor, Yugoslavia and its Problems 1981-1988**, C, Hurst & Company, London.
- PETRANOVIĆ, B., ZEČEVIĆ, M. (1988): **Jugoslavija 1918/1988**. Rad, Beograd.
- SEKELJ, L. (1990): **Jugoslavija, struktura raspadanja**, Rad, Beograd.
- TAYLOR, A. J. P. (1991): **The Origins of the Second World War**, Penguin Books (vsebuje Second Thoughts).
- THOMPSON, M. (1992): **A Paper House, The Ending of Yugoslavia**, Vintage, London (Paperback, with additional afterword).
- VRKAN, S.: **The War in ex-Yugoslavia and Religion**, rokopis.
- WALTERS, E. G. (1991): **The Other Europe, Eastern Europe to 1945**, Dorset Press, New York (ponatis).
- ZAMETICA, J. (1992): **The Yugoslav Conflict**, Brassey's, The International Institute for Strategic Studies, London.
- ZWITTER F., ŠIDAK J., BOGDANOV V. (1962): **Nacionalni problemi v habsburški monarhiji**, Slovenska Matica, Ljubljana.